

21. YÜZYILDA AVRUPALI MÜSLÜMAN AZINLIKLARIN MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU DÜNYADAKİ “RESMİ İSLAM” ÜZERİNE ETKİSİ*

Jonathan Laurence**

I. Resmi İslam Yapısını Parçalarına Ayırmak?

Türkiye'nin “sessiz İslam reformunda” İslamcı partilerin seçim zaferleri ve Kuzey Afrika'da devam eden “Arap uyanışı” elli yıldır din üzerindeki devlet kontrolüne en ciddi zorluğu temsil ediyor. 1960'ların ilk yıllarından beri bir yanda açıkça “seküler” ve öte yanda kendini “İslami” olarak adlandıran birtakım ulus devletler; rejim dostu ve vergi yükümlüleri sponsorluğundaki dini hizmetleri milli anayasalarında kutsal kabul ederek yönetimlerini sağlamlaştırdılar. ***Güney Akdeniz ülkelerinde dini işlere adanmış bürokrasiler en büyük bakanlıklarla rekabet edecek ve milli bütçenin %1'den fazlasına tekabül edecek kadar genişlediler. İbadet ve eğitim için olan kaynakları tekelleştirerek, neyin caiz olup neyin olmadığına karar vererek, belli ritüelleri ekleyip diğerlerini çıkartarak bir norm ve hizmet ağı inanan kişinin ümmete ve ilahi olana giden yolunu döşeyen bir “resmi İslam yapısı” inşa ettiler.

İslamcı partilerin devraldığı muazzam İslam İşleri Bakanlıkları – bölgedeki yüzbinlerce devlet memuru, yüzlerce dini okul ve onbinlerce cami ne olacak? Liberaller din ve devlet ayırımını ihlal ettiği için “resmi İslam yapısı'nın” ortadan kaldırılmasını talep ediyor; İslamcılar ise baskıcı niteliklerinden dolayı ondan hoşlanmıyor. Laik diktatörlerin bölgeden ayrılması

* Çeviri: Fatma Zehra Gelgör

** Doç. Dr., Boston College Department of Political Science. e-mail: jonathan.laurence@bc.edu

*** Mustafa Akyol (2011)

ve Baasçılık ve Kemalizmin zayıflaması kurumsallaştırılmış İslam için bir birleşme noktasına işaret ediyor. Böylece Kuzey Afrika'dan Türkiye'ye ve hatta Ortadoğu ülkelerinden din alimlerinin ve şeriat mahkemelerinin bağımsız rolleri hususu gündeme gelmiştir. Önce Osmanlı ve daha sonra Batı vesayetine girdiğinden beri ilk kez, *geleneksel* dini kurumların bürokratik bağlardan kurtulması ve önceki rollerinden bazılarını – politik gözetimden bağımsız olarak ve hiçbir bakanlığa bildirilmeden yeniden üstlenmesi şeklinde gerçekçi bir görüş var. Anket ve seçimlere daha “İslami” bir hükümet isteğinin yansıdığı göz önüne alınacak olursa baskıcı bir resmi İslami aygıtın olası dağılmasının çoğunlukla “Batı müttefiği” olarak karakterize edildiği savunulabilir¹ Bu kamu hizmetlerinin bir gecede özelleştirilmesini beklemek mantıksız olsa da genel beklenti bu ayrılmanın politik liberalleşmeyi takip edeceği yönündedir. Tümüyle olmasa da bu birçok Batı örneğiyle uyumlu ve Amal Jamal'in (2009) “demokratikleşme, din ve devlet bütünleşmesinin ve devletin resmi dininin kurumsallaşmasının kaldırılmasının kolaylaştırılmasını zorunlu kılar” savına da uyuyor.² Dinin devletin amaçlarından ayrılması ve devlet merkezli din otoritesinin dağılması İslamcı ütopyaya giden önemli bir adımdır: “Ulemanın yorumladığı şeriat kanunlarıyla yönetilen bir pan-İslam devletinin gerçekleşmesi, halifelerin devlet işlerini yönetmesi, vergi koyması, orduyu ve adalet sistemini düzenlemesi.”³

Aslına bakılırsa geçtiğimiz on yıldaki kurumsal gelişmeler zıt yönde ilerledi; beklentilerin aksine, daha büyük siyasi katılıma ve politik liberalleşmeye rağmen, halkın çoğunluğu tarafından seçilen hükümetler devlet yönetimindeki dinde daha öne çıkan bir rol üstlendiler. Başka bir deyişle, Halifelerin işlerini yöneten, şeriatı –ki o da hukuktan başkasına tabi değil– yorumlayan devlet oldu. Vatikiotis'in öne sürdüğü gibi, “Ulus devlet... İslami öğretiler tarafından reddediliyor... Kişi İslam'daki dünyevi güç yapıları olan devlet kurumlarının azminden etkileniyor” (1987: 99).

Türk, Fas, Mısır ve Tunus din işleri yetkililerinin faaliyetleri gösteriyor ki son iki ila on yıl içinde seçilen hükümetlerin bunu değiştirmek için öncelikli bir niyetleri yok. Milli dini otoritelerin bağımsızlığını artırmak için hiçbir ciddi girişimde bulunmamaları şöyle dursun, aksine aygıtı siyasi müttefikler yığarak daha da kuvvetlendiriyorlar. 2002-2012 yıllarından beri devletin dini tekelinin artan sert yaptırımını gözlemlemek mümkün; kitapçıların ka-

1 Örneğin bkz. Esposito'nun *Seküler, Müslüman ve İslami devletler tipolojisi* (1998)

2 Amal Jamal, *Democratizing state-religion relations: a comparative study of Turkey, Egypt and Israel, Democratization*, Cilt 1, Sayı 1, Aralık 2009, 1143–1171(2009, 1164).

3 Mary-Jane Deeb, “İslam ve Ulusal Kimlik”, *The Muslim World*, Cilt 87, No 2, Nisan 1997, s. 111-128

patılması, itaat etmeyen imamların görevden alınması, ruhsatsız vaizlerin tutuklanması, resmi olmayan Kuran kurslarının kapatılması ve devlet eliyle kursların açılması örneklerinde olduğu gibi. Fakat bu ülkelerin her birinin kendi "Baharı" gerçekleştiğinden beri geçen yıllar özellikle bu bürokrasileri önceki sınırların ötesine genişletmek için atılan *olumlu* adımlarla biliniyor. Fas'ın Evkaf ve İslam İşleri Bakanlığı örneğin, geçen sene tüm bakanlıklar arasında en hızlı büyüyen bütçeye sahipti, bu da onu kraliyet ailesiyle aynı seviyede yapıyordu. Yakın zamanda imam eğitimi için %1130 artış sağladı. Türk Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi dört bakanlığınkine eşit ve Ulaştırma Bakanlığı'nunki kadar büyüktür. 2008 yılından beri bütçe ve personeli ani bir artış gösterdi ve şu anda 120.000'in üzerinde memuru var. Bu durumların hepsinde, devlet idaresindeki zorunlu ve isteğe bağlı dini eğitimin büyüdüğüne, bunun yanısıra imamlar ve ulemanın yetiştirilmesi ve eğitimlerinin yeniden düzenlenip modernleştirilmesi, kamuya ait camiler ağının yönetimini sağlamlaştırmak için adımlar atıldığına şahit oluyoruz.

Bugüne kadar bunlar hem nüfus büyüklüğü hem de bütçe oranına ilişkin en büyük rakamları temsil etse de bu artış, devletin din işleri üzerinde süregelen tekelinin kesilmesini değil *devamlılığını* temsil ediyor. Siyasal dönüşümün yaşandığı her yerde, örneğin 1998 ve 2002 yılları arasında Türkiye'de, aygıt karşılıklı mutabakata dayalı bir şekilde büyümeye devam etti. Demokratikleşme son on yılı az bir ivme kazandıysa da 1960'lardan beri yükselen bir trende sahiptir.

Neden İslamcılar sadece birkaç yıl önce çok aykırı buldukları bir aygıtı dört elle sarılıyorlar? Yönetim onlara yeni bir perspektif kazandırdı: Şimdi kendilerine ait savunacakları bir devrimleri var. Mısır, Tunus ve Libya'da bugünün İslamcı partileri radikal Selefilere – ki bazıları yeni rejimlerdeki en muhafazakar öğelere bile açık bir harp ilan ediyor - karşı kendilerine garantör süsü veriyorlar. Mursi, Sünniler arası savaşta düzenli olarak – kimisi antik rejimden kalma- devletin önde gelen figürlerine saygılarını sundu: El Ezher'in Büyük İmamı, Cumhuriyet Müftüsü ve Dini Kurumlar Bakanlığı. Eski başkan Mursi sağ kolundan endişelenmekte haklıydı: Kahire'de önceki baş düşmanları olan yeni askeri idare ve Nur Partisi'nden Selefiler ile aynı ortamda bulunuyordu. Fakat görünen o ki dini kurumlara daha çok saygı sunabilirdi.

Türkiye, Tunus ve 2013'e kadar Mısır'da yönetimdeki İslamcı partiler İslam'ın devlet sponsorluğunu düzenlemediler. Askeri arka planlı seleflerinden genişleyen bir kurumlar ve servisler bütünü miras aldılar. Geçen alt-

mış yıl boyunca dinin devlet kontrolü, ulusal kimliği pekiştirmek ve kışkırtıcı olarak nitelendirilen birliklere, misyonerliklere ve politik gruplara karşı koymak için kullanıldı. Bu çoğunlukla bugün yönetimdeki İslamcı partilerin ideolojik ataları anlamına geliyor. Örneğin Türkiye'deki 93.000 caminin yaklaşık dörtte biri 1980'lerden sonra inşa edildi. Başbakan Erdoğan'ın Adalet ve Kalkınma Partisi sadece son 17.000'inin açılışında rol oynadı. 1970'lerin başlarında Mısır'daki camilerin yalnızca %15'i devlet kontrolü altında idi. Mübarek ayrıldığında ülkedeki 55.000 caminin %45'i devlet denetimindeydi ve geri kalanın bir çoğu finansal destek sayesinde inşa edilmişti. 2013'te El Ezher diploması bir önkoşul haline getirildiğinde Mısır'daki camilerinin yarısı kapatıldı. Bir devlet kilisesine benzer şekilde Türkiye'de ve Kuzey Afrika'daki bir "resmi İslam yapısı" vatandaşların maneviyatının tüm şekilsel yönlerini yapılandırmayı amaçlıyor. Büyük bir devlet memuru sınıfı camileri, ibadetleri, hutbeleri, nikah ve cenaze gibi hizmetleri, dini eğitimi, ilahiyat fakültelerini ve şeyhlerin fetva meclislerini yönetiyor.

Devlet İslamı'nın sürekliliği beklentileri karıştırıyor. Halkın meşru temsilcilerinin hükümetinin uzun süre beklenen yükselişinden sonra "yeni düzen", antik rejim altında bulunan "eski düzen" ile olan suç ortaklığı yüzünden şüpheye düşmeden nasıl hayatta kalabilir? Eğer Liberallerin ve İslamcıların ortak tercihi farz ediliyorsa neden denetleyen ve bir tarafa atılan resmi İslam merkezileştirilmedi?

İslamcılığın resmi din ile karışması güç paylaşımı anlaşmalarına da uyuyor; örneğin 52.000 personelden oluşan İslami İşler Bakanlığı'nın kralın "egemen bakanlıklarından" biri olduğu Fas'ta olduğu gibi. Komşu Cezayir'in Selefi saldırısından korkması, oradaki din işleri bakanlığının yılda binlerce yeni memur almasına ve siyasi partileri camilerin dışında tutmasına yol açıyor.

Bu ideolojik ele geçirme savaşlarından bazıları milli güvenlik için gereklidir. Selefilere ve El-Kaide bağlantılı aşırıculara 2012 ve 2013'te bu ülkelerin hepsinde fiziksel saldırılar ve terör eylemleri düzenlediler. Fakat Bahar sonrası hükümetlerin kışkırtıcı bir tavırla koruduğu dini tekel, şiddet içermeyen dini hareketleri de kurumsal hayatın dışına itiyor ve devletin kendi meşruiyetini zayıflatıyor. Bunun sonucu olarak bugünün en etkili birliklerinden bazıları hukukun egemenliğinden tamamen ayrı bir sahada güç harcıyor. Dini kurum ya da siyasi parti olarak sayılmadıklarından demokratik kurumlara hesap vermiyorlar.

II. İslam İstisna mı?

Birbirinden farklı birkaç görüş demokratikleşme ve din-devlet ayrımının belirgin ayrılığını açıklığa kavuşturabilir. Birincisi, bu sonucun İslam'da din ve siyasetin ilişkisiyle belirlendiğidir. Bu iki alanın yere göğe sığdırılmayan birliği Müslüman devletlerin şiddet kullanımını nasıl bir gayretle tekellerine aldılarsa aynı şekilde bu birliği de tekellerine alma konusunda özenli olmasına yol açıyor. Önceki tek tanrılı dinlere göre önemli bir yenilik sayılan İslam'da siyasi ve dini alanların örtüşmesi Müslüman Kardeşler'in ilkelerinden biri olan “*El Kuran dusturna* (Kuran anayasamızdır)” ilkesini gerçekleştirmeyi amaçlıyordu.

Bu aşırı kararlılık İslam siyaseti araştırmalarını günümüzde sıkıntılı bir bilim yapan sebeplerden birisidir. Fakat Nadir Haşimi'nin (2012) de aralarında bulunduğu günümüzün Malthus karşıtı kuramcılar bu görüşlerin farklı bir türünü savunmuşlar ve en azından Arap dünyasında din ve siyasetin dengesiyle ilgili düşüncelere karşı daha incelikli bir yaklaşım önermişlerdir. Haşimi'ye göre “birçok Arap topluluğu sömürge sonrası otoriter rejimden kaynaklanan olumsuz deneyimlerle ve bu rejimlere bağlı olan sekülerlikle ciddi manada şekillenmiştir. Arapların bir nesli için “sekülerik” diktatörlük, baskı ve adam kayırmayı çağırıştır.”⁴ Yine de bazı aydınlar/alimler seküler yönetimin gücünü dengelemek için terazinin diğer kefesine konulmuş bir ağırlık görevi üstlenen dini otoritelerin meşruiyeti hakkında sağlam iddialarda bulunmuşlardır.⁵

Önemli sayılan bir başka açıklama ise *durağanlıktır*.⁶Resmi İslam ile alakalı kaynakların sayısından dolayı işleri tersine çevirmeye teşebbüs etmek güçlü bir bürokratik dirençle karşılaşacaktır. Pierson'un Birleşik Krallık'taki refah devletini parçalarına ayırmak için Margaret Thatcher'ın ihalesi üzerine yaptığı inceleme bu konuya ışık tutar. Hatta özellikle devletin bazı hizmetlerini sonlandırmayı vaat eden bir platformla seçilmiş bir partiye konuyla ilgili devlet memurlarının ötesinde birçok seçim bölgesi karşı çıkmıştır.

Diaspora siyasetine ilişkin din ve demokrasi üzerine çalışan araştırmacılar sosyal yardım politikaları ve modellerini incelemişlerdir (Mügge 2010, 2011, 2012, 2013). Mandaville ve Lyons son kitaplarında “Anavatandaki siyasetin gittikçe artan hareket halinde olan çok uluslu toplumların yükselen

4 Nader Hashemi, “The Mosque and the State: After the Arab Spring,” Institute for Social Policy and Understanding/ British Council, Aralık 2012, s.3

5 Cf. Noah Feldman, 2011

6 Cf. Paul Pierson, *Dismantling the Welfare State?*, 1995

siyasi aktivizminden nasıl etkilendiğine” dikkat çekmişlerdir. (karş. Koslowski, ed., 2005) Diğerleri ise Alevilerin devletin dinini nasıl etkilediğini göstermişlerdir. (Özyürek, 2008).⁷ Bilimsel literatür, göçmenler vatandaş oldukça ve ev sahibi toplumlar yurtiçi kurumlar açtıkça kişiyi *dini sosyal yardım yapılmasını ve kontrolün azalmasını* istemeye sevk etmektedir. Levitt ve Waters’ın son zamanlarda yazdığı gibi “yurtiçi siyaset zamandan ve mekandan çok uzak... böylece ikinci ve sonraki nesillerin bağlılıkları zayıflıyor ve daha genel olmaya başlıyor.” (Mandaville ve Lyons, 19).

Ancak bu argümanlar günümüzde resmi İslam’ın gelişmesi ve milli sınırların kapsamı için yeni hedeflerle meşgul olan İslamcı hükümetlerin altında hayatta kalmasının, ya da gelişmesinin nedenini açıklamıyor. Gerçekte ortada Müslüman istisnacılığı ve geleneksel inatçılıktan çok daha fazlası var. Resmi İslam’ın ideolojik ve uygulamalı özelliklerinin devlet içinde “keskin hat” ve yurt dışında “yumuşak güç” aracı olması neler olup bittiğini anlamak için ciddiye alınması gereken bir konudur. Uluslararası anlamda, resmi İslam’ın ihracatı geleneksel olarak hükümetlerin jeopolitik konum ve etkilerini artırmalarını sağlamıştır. Dini liderliği ve *yumuşak gücüyle* uluslararası bir görev üstlenmiştir: Diyanet’in Orta Asya ve Balkanlar’daki geleneksel rolü⁸, Fas’taki Emir el Muminin’in rolü, Evkaf Bakanlığı’nın sınır komşusu Malakit topluluklardaki görevi veya Ezher’in dünyanın her tarafında Sünni alimler yetiştirmesi buna örnek verilebilir.⁹

Yurt içinde ise ibadet ve dini eğitimin şartlarını kontrol etmek yönetimdeki boşlukları doldurmada ve devletin otoritesini homojenleştirmede birer araç olarak kullanıldı ve bu durum 2010’lara kadar devam etti. Bu süreç ülke üzerinde seküler ve dini ulus kurma sürecini çalışanlar tarafından böyle tanımlanmıştır. Resmi din siyasi ve dini köktencilığe, bölgeselciliğe ve diğer küskünler hareketlerine karşı ustalıklı kullanılmıştır. Resmi İslam yerel görevini “dinin kullanımını tekeline alarak ve İslami olarak etiketlenen bir siyasi statükonun sınırlarını çizerek statükoya meydan okuyabilecek olan dini siyasetin kamu alanını ayırmakla” en azından teoride yerine getirmiştir (Wyrzten 2011, 6). Buna ek olarak bu durum dinin özel hayata ait olmasını etkili bir biçimde reddeder. Devletin bu baskıcı rolü üstlenmesi kimi zaman

7 “Alevi Ateşi önce Almanya’da tutuşturuldu ve sonra Türkiye’ye yayıldı: Alevilik ve İslam arasındaki ilişki tartışması.” *International Journal of Turkish Studies*, Mart 2009; “Beyond Integration and Recognition: Diasporic Constructions of Alevi Muslim Identity between Germany and Turkey.” In *Transnational Transcendence*, edited by Tom Csordas. Berkeley: University of California Press, 2008

8 Diyanet’in şimdiye dek 39 ülkede çalışanı ve 81 ülke ve topluluk ile “işbirliği” var. (Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, BBC1 röportajı, 17 Şubat 2011).

9 Cf. Kerem Öktem (2010)

yalnızca köktendincilik tehlikesine değil aynı zamanda siyasi muhalefetin diğer türlerine karşı aşırı tepki olarak tasvir edilmiştir.

Devletler bu ikili rolü geçtiğimiz yıllarda yerine getirdi, ancak daha önceki ulus inşa deneyimlerinin üzerine yerine bir dönemeçle karşı karşıyalar: Batı Avrupa'daki geniş Müslüman diasporası. Modern Müslüman devletin "toprağı" bir parça da sınır ötesi toprağa sahip ve burada yaşayanlar milyonlarca AB vatandaşından oluşan bir diasporayı oluşturuyor.

III. Avrupa Potası

Avrupa'nın Müslüman azınlıklar konusundaki deneyimi, İslam devletinin nicel ve nitel gelişimini beklenmedik şekilde etkiliyor. Büyük diasporalar Müslüman hükümetlere zor sorular yöneltti: Gurbette olanların kendi yurtlarında yasaklananları yurt dışında neredeyse özgürce yapabilmeleri; yurt dışında bu gruplara verilen dini hizmetlerdeki artışın kendi ülkelerindeki İslam devletinde büyümeyle bağlantılı olduğu ve yurtdışındaki daha fazla çoğulculuk tecrübesinin kendi ülkelerinde de daha fazla çoğulculuğa götürmesi gibi.

Batı Avrupa, İslam dünyasının iki değişken ulus yapılanması aşamasında, istemsiz bir biçimde milyonlarca Müslümana ev sahipliği yaptı. İlk aşamada bu ülkeler; yoksul şartlardaki bölgelerden ekonomik göç yapan, siyasal sürgünün güçlü karışımından ulus inşası dışsallıklarını özümsemi. Diaspora, İslam dünyasında devletin güçlenme döneminde büyüdü (1955-1965) ve zulüm görmüş hareketlerdeki/partilerdeki politikacılar ve vaizler çoğunlukla Fransa ve Almanya'dan İspanya ve İtalya'ya kadar güvenli bir sığınak ve hedef kitle buldular. Avrupa hükümetleri genel olarak ilk birkaç on yıl için bu azınlıkları göz ardı ettiler. İkinci aşamadaysa, Avrupa devletleri Müslüman azınlığı entegre etmeye çalışarak kendi ulus inşa projelerini üstlendiler ve bu İslam dünyasında demokratikleşme aşaması olarak gerçekleşti (2002-2012). Üye olarak seçilip seçilmeme gelgitlerini ve Siyasal İslam sızıntılarının Avrupa'ya geçişini baskılamayı görmek mümkündür. Baskının her dalga ve darbesinden sonra önemli kurumsal bindirmeler olur. 1970, 1980 ve 1990'larda ortaya çıkan Cemaat-i İslami (Hindistan/Pakistan merkezli kardeşlik birliği), Müslüman Kardeşler ve Milli Görüş ve diğerleri...

Burada derinlemesine olarak bu olgulardan bahsedemeyeceğim fakat kısaca Türkiye'deki durum hakkında hususlara değineceğim. Bilhassa, 1950 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti iktidarının sonu ve ardın-

dan çok partili sistem ve rekabete dayalı seçime giriş konuları gibi. Bunu takip eden on yıl süreli Demokrat Parti iktidarı altında diaspora ile ilk ilişkiler geliştirilmiştir ve 1960 darbesi ile sona eren ülkedeki Türk İslami yönetimi, bu diasporanın yurtdışında büyümesi ile bağlantılıdır (Landau 2010, s.228). Avrupa'ya yapılan güney ve doğu kökenli (İslamcı partilerin siyasi destek aldığı yerler) ekonomik göçlerden dolayı bu olay (özellikle merkez-taşra veya dindar-laik gerilimi dolayısıyla) bilhassa Türkiye için geçerlidir. Milli Görüş hareketinin ve ilişkili tarafların 1970'lerde yükselişi (ana merkezi Almanya baş şehri Bonn çevresi olan) 1980 darbesi ile nihayete ermiştir. Muhaliflere (aşırı milliyetçiler ve İslamcılar) yönelik cezalandırma yaklaşımından dolayı birçok radikal Türk lider Avrupa'da büyüyen Türk diasporasının da etkisiyle yurtdışına çıkmayı tercih etti (Landau 2010, s.228). Başlangıçta bu yeni gelen kimseler baskı ve gözetim ile karşılandı. 1982'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilk icraat olarak Avrupa'ya devlet temsilcilerini göndermesi ve Diyanet'te yurtdışındaki Türkler için yeterli bir bütçe ve departman ayırması tesadüf değildi.

Bu döngünün farklı noktalarında Fas, Tunus, Cezayir ve Pakistan'da benzer dinamikler işliyor. 1970'lerden 2000'lere kadar bu ülkelerin diasporası güvenlik ve istikrar meselelerini ortaya çıkardı. On yıllarca, diasporaların büyüklüğü (her bir ulusal topluluğun %10 kadarı) İslam dünyasındaki yeni politik ve dini kurumların ve Avrupa'daki yerel hükümetlerin radarının uzağında yatıyor. Dini ve politik davranışların üzerindeki kısıtlamaların daha az olduğu yabancı hukuklar dini aktörleri yönetiyor. Bir nesil boyunca Avrupalı hükümetler göçmen entegrasyonunu ve dini çoğulculuğun zorluklarını belirlemek ve çözmeye çalışmak için tereddüt ettiler. O dönemde azınlıklar çoğunlukla pan-İslami hareketler tarafından hedef alındı. Bu boşluk Vahhabilik (Landau, 2010) ve Avrupa'da camii inşası için her yıl on milyonlar döken ve Belçika, İspanya ve İtalya'da resmi muhatapları olan İslam Dünyası Birliği tarafından dolduruldu (Vidino, 2011). Her on yıl, hükümetlerin Avrupa'daki durum üzerindeki kontrolünün yetersizliğinin yurtdışındaki performanslarını ilerletmek için iç ve dış baskılara yol açtığı hatırlatmalarını getirdi. 1980'ler ve 1990'larda Devrimci Şiilik, PKK, GIA ve tutucu Vahhabilik; 2000'lerde ise El Kaide bağlantıları ki bunun somut anlamı Fas kökenli teröristler Amsterdam, Madrid ve Kazablanka'ya saldırdığında açığa çıktı. 2000'lerin Avrupa'sındaki tuhaf duruma bakın: Suudi kralı için çalışan Faslı imamlar Fas kralı için çalışanlardan daha fazla!

Bu gittikçe artan baskı yurtdışında yaşayan vatandaşlar için gerekli olan kaynak ve imkanların artırılması taleplerini çoğalttı. Bürokratik hizmetlerde olan artışı Yurtdışındaki Faslılar İçin Danışma Konseyi (CCME) veya Yurtdışı Türkler gibi farklı kurumlarda görebiliriz. Yurtdışındaki vatandaşlar ve onlardan sonra gelen nesiller için dini hizmet boşluğunu doldurmak eşzamanlı çabalarının arasında yer alıyor, ancak durumu en iyi açıklayan şey de bu. Yeni kurulan Avrupa ve Müslüman dünyasının birleşimine olan ilgi yeni bir resmi İslam pazarlığı ortaya çıkmasına sebep oldu. Yeni bürokrasinin yükselmesinin arkasındaki itici güç ve gerekçenin bir kısmı tam olarak yurtdışındaki vatandaşların ortaya çıkardığı zorluklardı. Avrupa'daki eksikliklere değinilmesi Müslüman hükümetlerin yurtiçinde yaptıklarının kalitesini geliştirmeye zorladı. Yurtiçindeki diyanet işleri bürokrasisinin artması bir anlamda Avrupa'daki Müslümanların varolmasının bir etkisiydi: diasporaya olan anayasal sorumluluklar ve onların dini ihtiyaçları, aynı zamanda potansiyel bir tehdit oluşturuyordu.

Anavatanlar diasporanın günlük hayatına müdahil olabilmek için yeni yollar ararken Avrupa hükümetleri önemli kaynaklarını İslami kuruluşları egemen olan devlet kilisesi çerçevesine sokmaya adamaya başladı. Avrupalılar daha çok çoğulculuğa olan ihtiyacı değerlendirdiler ve Müslüman cemaatlerde bulunan ortaklarının çeşidini artırdılar. Avrupa'daki İslam politikalarında olan reform anavatanların alt sınıfa inmesine ve üzerlerindeki tekelin azalmasına yol açtı. Tam dini eşitlik sağlamayı başaramasalar da Avrupa'daki hükümetler İslam'ı ciddiye almaya başladılar (Laurence, 2012). Bu durum istenilen etkinin bir kısmını yaptı; kurumsal çözümlere odaklı daha öngörülebilir çeşitlilikte liderlik sağlandı. Fakat istenmeyen sonuçlar da doğdu. Modernleşme ve profesyonelleşmeyi zorla sağlayan bu dürtü yurtiçinde ve dışında kalıcı etki yarattı.

Özellikle bu durum nihayetinde yerel yetkililerin meseleyi temsili İslam konseyleri oluşturarak zorladıkları Avrupa'da muhalifleri ve rakipleriyle eşit bir oyun olanı oluşturdu. Bu hareket ayrılabilir yabancı dini hizmetlerin kurulmasını kolaylaştırdı. İslam, vatandaşların hayatında devletin din üzerindeki gözü kara kontrolünden dolayı değil, aksine dini kontrole sürekli yurtdışından meydan okunduğu için devamlı bir rol oynamaya başladı. Bu da kamusal alanda dinin yeri, din ve devlet ayrımı, dini reform ve modernleşme, parti siyasetleri gibi konularda çok daha fazla esneklik olmasına yol açtı ve "muhalafetle" karşılaşmayı gerektirdi. Devletten ve muhalafetten si-

yasi aktörler Avrupa diasporalarını etkilemek için rekabet halinde Avrupa standartlarına uyum sağlamakla meşguldüler (Laurence, 2012). Bazı İslam eleştirmenleri tarafından “ters sömürgecilik” (Caldwell 2007)olarak tanımlanan yurtdışındaki deneyimin ironik sonuçlarından biri ise şu oldu: Avrupa bölgeleri etkili olarak yurtdışında din işleri bakanlarının dikkatsizliğine geldikçe, yurtiçi yetkililer Paris ve Milan’dan Berlin ve Birmingham’daki iç işleri ve adalet bakanlıklarının kurallarını benimsemek zorunda kaldılar. Bu durum harap olmuş resmi İslam’ın bakımına yol açtı, bazı gözlemciler yeni bir büyüme ve reform çağı için yeni enerjinin Diyanet’i daha heyecan verici kılmak için Diyanet’e harcandığını savundu. Bu, zamanında “ortaçağdan modern zamanlara geçiş” olarak 1960’larda resmi İslam’ı oluşturan temel başlangıcının oluşması kadar önemli bir gelişme (Mackeen, 1965) şeklinde tanımlandı.

Eğer İslam Devleti statülerini daha kapsamlı olacak şekilde yeniden düzenlemeden büyümeye devam ederse bu ve başka önemli sosyal ve politik gerçeklikleri elde edemeyecektir. Böyle sağlıklı bir dinamik, on yılların sonunda yeraltında güce dönüşenler için tanıdık gelecektir. Bir yandan barışçıl azınlıkları ancak tolere ederken, çoğunluk dininin devlet tekeli desteklemenin sürdürülemez ve adaletsizce olduğunu biliyorlar. Yahut en azından aynı hükümetler bunun Batı Avrupa’daki Müslümanlar için geçerli bir durum olduğu savunuyorlar.

Fakat eğer yeni rejimler halk tarafından desteklenen dinin daha iyi bir sentezini başaramazlarsa sosyal değişimlerin tomurcuklanması er ya da geç bu güçleri elde tutmayı hak etmediklerini açığa çıkaracak. Öte yandan laikler dikkatlice ilerlemeli ve din-devlet ayrımını değil İslam Devleti *reformunu* vaaz etmeli. Hiçbir geçiş planı olmadan onu parçalarına ayırmak yüzyıllardır düzene konulmuş bir alanda anarşiyi ortaya çıkarır. Reformun bazı işaretleri var: Türkiye ve Fas kadınlara, dilsel ve dinsel azınlıklara şirin gözükmeye çalışıyor. Bu yılın başlarında Mısır ve Libya’da yönetimdeki Müslüman Kardeşler partileri ünlü “ılımlı” liderlerle İslami işler aygıtının kilit noktalarıyla ilgili görüşme yapmayı kabul ettiler. Ancak şimdiye dek, kimseyi dini çoğulculuğun kendisini beklediği adil bir sonuç olduğuna ikna etmek için yeterli bir şey yapılmadı.

Kaynaklar

- Akyol, M. (2011). *Islam without Extremes*, W.W. Norton.
- Caldwell, C. (2007). *Reflections on the Revolution in Europe, Immigration, Islam and the West*, Doubleday.
- Deeb, Mary-Jane, "Islam and National Identity," *The Muslim World*, Cilt 87, Sayı 2, Nisan 1997, 111-128.
- Esposito, J. L. (1998). *Islam and Politics*, Syracuse University Press.
- Feldman, N. (2011). *The Fall and Rise of the Islamic State*, Princeton University Press.
- Hashemi, Nader, "The Mosque and the State: After the Arab Spring," Institute for Social Policy and Understanding/ British Council, Aralık 2012.
- Jamal, Amal "Democratizing state-religion relations: a comparative study of Turkey, Egypt and Israel," *Democratization*, Cilt 16, Sayı 6, Aralık 2009, 1143-1171(2009, 1164).
- Levitt, P., & Mary, W. (2002). *The Changing Face of Home*, Russell Sage Foundation.
- Lyons, T., & Mandaville, P. (2008). "Global Migration and Transnational Politics: A Conceptual Framework." Working Paper no. 1, Global Migration and Transnational Politics, cgs.gmu.edu/publications/gmtpwp/gmtp_wp_1.pdf (Erişim: 31Ocak 2013)
- Mügge, L. (2010). *Beyond Dutch Borders: Transnational Politics Among Colonial Migrants, Guest Workers and the Second Generation* (Amsterdam: Amsterdam University Press).
- "Ideologies of Nationhood in Sending State Transnationalisms: Comparing Surinam and Turkey." *Ethnicities* (2013). Doi: 10.1177/1468796812451096
- "Managing Transnationalism: Continuity and Change in Turkish State Policy." *International Migration* Cilt 50, Sayı 1 (2012): 20-38
- Vatikiotis, P. J. (1987). *Islam and the State*. New York: Croom Helm Ltd.
- Koslowski, R. (2005). *International Migration and the Globalization of Domestic Politics*, Routledge.
- Landau, J. (2010). *The Politics of Pan-Islam*, Oxford University Press.
- Laurence, J. (2012). *The Emancipation of Europe's Muslims: The State's Role in Immigrant Integration*, Princeton University Press.
- Mackeen, A. M. Mohammad, "Islamic Studies : A University Discipline," *The Muslim World*, Ekim 1965, 55,4(297-303).

- Öktem, K. (2010) "New Islamic actors after the Wahhabi intermezzo: Turkey's return to the Muslim Balkans," Online Baskı: <http://balkanmuslims.com/pdf/Oktem-Balkan-Muslims.pdf>, Oxford.
- Özyürek, (2008). 'The Light of Alevi fire was Lit in Germany and then spread to Turkey': The Debate about the Relationship between Alevism and Islam." *International Journal of Turkish Studies*, Mart 2009; "Beyond Integration and Recognition: Diasporic Constructions of Alevi Muslim Identity between Germany and Turkey." In *Transnational Transcendence*, edited by Tom Csordas. Berkeley: University of California Press.
- Pierson, Paul, *Dismantling the Welfare State?: Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment*, Cambridge University Press, 1995
- Vidino, L. (2010). *The New Muslim Brotherhood in the West*, Columbia University Press.
- Wyrzten, J. (2011). "Reflections from Morocco on the Arab Spring," *Trajectories*, 22,2(1-7).